

10. Kalakura, Ja. S. (2015). *Ukrains'ka kul'tura: civilizacijnij vimir [Ukrainian culture: civilization's dimension]*. Kyiv, IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukraïni.
11. Kalakura, Ja. (2013). Civilizacijni orientiri novitn'oi ukrains'koï istoriografii [Civilizational landmarks of modern Ukrainian historiography]. *Ejdos*. Kyiv, In-t istorii Ukraïni NAN Ukraïni, Vip. 7, 371–381.
12. Kalakura, Ja. S., Rafal's'kij, O. O., Jurij, M. Ju. (2017). *Mental'nij vimir ukrains'koï civilizacii [The mental dimension of Ukrainian civilization]*. Kyiv, Geneza.
13. Kant, I. (1966). Anthropology from a Pragmatic Point of View. In *Kant, I. Sochinenija v shesti tomah*. Moscow, Mysl'. T. 6, 349–588 (In Russian).
14. Kant, I. (1966). An Answer to the Question: What is Enlightenment? In *Kant, I. Sochinenija v shesti tomah*. Moscow, Mysl', T. 6, 25–36 (In Russian).
15. Kozellek, R. (2005). *Minule majbutne. Pro semantiku istorichnogo chasu [Past future. On the semantics of historical time]*. Kyiv, Duh i litera.
16. *Kul'turologija: teorija ta istorija kul'turi. Navch. Posib [Cultural studies: theory and history of culture]*. (2010). Kyiv, Centr uchbovoi literatury.
17. Marx, K. (1961). *Capital. A Critique of Political Economy*. V 3. In *Marx, K., Jengel's, F. Collected Works*. Moscow, Gospolitizdat. T. 25. Ch. I. (In Russian).
18. Mikesin, M. I. (2005). *Social'naja filosofija shotlandskogo Prosveshhenija [Social philosophy of the Scottish Enlightenment]*. SPb., Sankt-Peterburgskij centr istorii idej.
19. Nora, P. (1999). Mezhdju pamjat'ju i istoriej. Problematika mest pamjati [Between memory and history. The problem of places of memory]. In *Francija – pamjat'*. SPb., Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 17–50.
20. Nora, P. (1999). Predislovie k russkomu izdaniju [Preface to the Russian edition]. In *Francija – pamjat'*. SPb., Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 5–14.
21. Rogozha, M. M. (2009). *Social'na moral': kolizii minimalizmu. Monografija [Social morality: the collisions of minimalism. Monograph]*. Kyiv, Vid. PARAPAN.
22. Rogozha, M. M. (2016). "Uvesti minule, hochja b chastkovo, u prostir zhittja teperishn'ogo i zrozumiti jogo sens..." [Introduce the past, at least in part, into the space of present life and understand its meaning...]. *Gumanitarni studii: Zbirnik naukovih prac'*. Vip. 28, 68–73.
23. Habermas, Ju. (2005). *Modernity: An Unfinished Project*. In *Habermas, Ju. Politicheskie raboty*. Moscow, Praxis, 7–31 (In Russian).
24. Chizhevskij, D. (2005). Pro pochatki i kinci novih ideologichnih epoch [On the beginnings and ends of new ideological epochs]. In: *Chizhevskij D. Filososfs'ki tvori u 4 t. T. 2: Mizh intelektom i kul'turoju: doslidzhennja z istorii ukrains'koï filosofii*. Kyiv, Smoloskip, 15–23.
25. Shpengler, O. (1993). *The Decline of Europe. Essays on the morphology of world history. V.1.: Gestalt and reality*. Moscow, Mysl' (In Russian).
26. Eco, U. (1999). *Island Of The Day Before*. SPb., Simpozium (In Russian).
27. Giddens, A. (1995). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge; Oxford, Polity Press.
28. Habermas, J. (2003). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, Polity Press.
29. Huysen, A. (2003). *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford, Ca, Stanford University Press.
30. Israel, J. I. (2001). *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity. 1650–1750*. Oxford, Oxford University Press.
31. Taylor, Sh. (1992). *Modernity and the Rise of the Public Sphere*. In *The Tanner Lectures on Human Values*. Stanford University, February 25. – Retrieved from <https://mercaba.org/SANLUIS/Filosofia/autos/Contempor%20Charles/Modernity%20and%20the%20Rise%20of%20the%20Public%20Sphere.pdf>

Надійшла до редколегії 08.10.21

M. M. Rohozha, Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60, Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine

NOTES ON MARGINS (READING "THE ANTHROPOLOGICAL CODE OF UKRAINIAN CULTURE AND CIVILIZATION")

M. M. Рогожа, д-р филос. наук, проф.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 60, г. Киев, 01033, Украина

ЗАМЕТКИ НА ПОЛЯХ (ЧИТАЯ "АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ КОД УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ЦИВИЛИЗАЦИИ")

УДК 94(3). 63.3(4Укр)

А. О. Сошніков, д-р філос. наук, доц.
Харківська державна академія культури,
Бурсацький узвіз, 4, м. Харків, 61000, Україна
soshnikov.ao1972@gmail.com

ЕСЕ:

ЕГИПТОЛОГІЧНА ТЕМАТИКА У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Присвячено проблемі моделювання образу Стародавнього Єгипту у творчості Лесі Українки як одного з популярних спрямувань інтересів інтелектуалів XIX – початку XX ст. Визначено, що формування цього образу є результатом її соціальних єгиптологічних знань, сформованих як через знайомство із сучасною їй науковою східнознавчою та єгиптологічною літературою, так і через безпосереднє вивчення давньоєгипетської культурної спадщини під час її перебування у Єгипті та відвідань його музеїв і стародавніх пам'яток. Наголошується на тому, що єгипетські нариси Лесі Українки стали першою спробою української орієнталістики впорядкувати знання про Схід на українській ментальній основі. Підкреслюється, що поезія Лесі Українки на єгипетські теми є оригінальним мистецьким увиразненням її "Історії східних народів", власне – висловлених у ній поглядів на особливості розвитку стародавніх цивілізацій.

Ключові слова: Леся Українка, східнознавство, єгиптологія, Стародавній світ, Стародавній Схід, Стародавній Єгипет.

Культура Стародавнього Єгипту – одна із найдавніших в світі й одна з найрозвиненіших. Давні єгиптяни створили ієрогліфічну писемність, літературу, музику, скульптуру – монументальну та кам'яну та дрібну пластику, настінні розписи тощо – й архітектуру, яка пережила тисячоліття.

На тлі загальноєвропейського захоплення східним мистецтвом на межі XIX – XX ст. цілком закономірним виявляється орієнтальний акцент у житті та творчості видатної української поетеси, письменниці, перекладачки Лесі Українки. Ще упродовж 1890–1891 рр. вона написала для навчання своєї молодшої сестри Ольги

посібник "Стародавня історія східних народів". Основним джерелом служила книга Луї Менара "Історія давніх народів Сходу" 1882 р. Ця праця, що в силу своєї природи мала компілятивний, описово-дидактичний характер, усе ж увиразнювала ті періоди й колізії розвитку людства, які найбільше цікавили молоду авторку [8]. Вивчення Лесею Українкою східнознавчих досліджень, осмислення історії, вірувань, звичаїв східних народів поглибили орієнталістську тематику в її поетичній та драматичній творчості, спонукали до перекладацької діяльності. Я. Рудницький пише: "Перешукуючи історичні джерела, вона натрапила на різні цікаві теми для

літературного опрацювання. Так, у поемі "Сфінкс", написаній 24 липня 1900 р., Леся Українка відтворює історію походження славної скульптури" [10]:

"Колись давно, під сонцем полудневим, / Серед мовчазної розлогої пустині / І розпачливо-мертвого простору / В душі раба, що зріс в тяжкій неволі, / Вродилась мрія і запанувала / Над ним, своїм творцем, потужно й міцно, / Міцніш від влади сильних фараонів. / І наказала мрію взяти камінь / З гарячих скель лівійської пустині / І з нього витесать дивну подобу / На вічну загадку вікам потомним. / І став тесати раб гарячий камінь, / І все було палким в годину творчу: / І небо, і земля, і камінь, і різець, / І серце майстра; мов гарячий присок, / Летіли з-під різця уламки дрібні. / І згодом на розпеченім піску / З'явився твір, немов жива потвора: / Ліниве тіло лева простяглося, / Мов слепою пригнічене в полудне, / Та загадкова людська голова / Здіймалась гордо і дивилась просто / Камінним поглядом поперед себе, / А на устах був усміх зловорожий. / Той погляд і той усміх був страшніший, / Аніж убійче сонце у пустині. / І та потвора стала в людях богом, / Їй будувалися просторі храми / З важкими колонадами; а барки, / Убрані лотосом, несли їй жертви. / Легенди почали складать про неї, / Закрашені у густу барву крові; / Співали їй свої пісні поети, / А вчені будували піраміди / З книжок, що мали загадку вгадати / Очей таємних і ворожих уст. / Там списані були усі імення / Тої потвори: Сонце, Правда, Доля, / Життя, Кохання і багато інших. / Та краще всіх пристало слово: Сфінкс – / Воно таємне, як сама потвора" [9].

Вже наступного дня, 25 липня 1900 р., написала Леся Українка іншу поему, "Ра-Менеїс". Онім "Ра-Менеїс" пояснюється так: "Ра" у стародавніх єгиптян – верховний бог Сонце; друга частина імені, "Менеїс", пов'язана з першим царем Єгипту Меною. "Мена" означає "міцний", "вічний". А обраний жанр легенди дав змогу домислити образ, посилюючи конотацію деспотизму. Йдеться про те, як в добу панування однієї з численних династій (їх було десь більше трьох десятків) після смерті цариці повсталий народ розгромив похоронну процесію по дорозі з палацу до уготованої для владарки піраміди, а тіло цариці закинув в пустелю:

"Ра-Менеїс була горда цариця, дочка фараонів, / Гарна й страшна, мов Урея, змія золотая, / Що обвивала подвійний вінець двох Єгиптів, / Мала чоло діамантове й темні рубінові очі. / Вдача в цариці була, мов Нілу підступні води, / Що впливають з таємних джерел, не відомих нікому; / Влада цариці була, немов африканське сонце, / Мов потужний самум, що не хоче й руїни лишити. / Весь Єгипет стогнав, мов співучий колос у пустині, / Владу важку несучи гордої Ра-Менеїс; / Часом він ворухивсь, наче лев у кайдани закутий, / Глухо порикував, наче підземний вогонь, / Тяжко придушений гнітом гори кам'яної. / Але як тільки з'являлась до люду цариця / З гордим, немов діамантовим, чолом, як тільки / В темних, карих очах прокидались рубінові іскри, / Миттю лев той народний під ноги цариці лягав, / З усміхом сфінкса цариця йому наступала на шию. / Ра-Менеїс панувала і в храмах нарівні з богами. / Всі камінні богині робились до неї подібні; / Руки майстрів заселили пустиню навколо Єгипту / Людом колосів з обличчям гордої Ра-Менеїс. / І не було ні одної струни на єгипетських арфах, / Щоб не співала хвали повновладній цариці Єгипту. / Ра-Менеїс будувала собі піраміду в пустині, – / Більше лягло там людей, ніж каміння, паленого сонцем. / Але не встигла вгорі загостритися царська могила, / Як над Єгиптом було вже одне тільки сонце – небесне. / Ра-Менеїс на пурпурове ложе злягла – і не встала. / Тихо лежала цариця в сповивачах, повних бальзаму, / З блідо-злотистим обличчям, неначе з

слонової кості, / А над чолом, як і перше, сяяла корона – / Двох Єгиптів вінець і змія золотая Урея. / Ра-Менеїс положили у барку червону, / І поніс її, тихо колишучи, далі, все далі / Ніл жовтоводий, свята непрозора річка. / В білих убраннях жерці в срібній сестри дзвонили, / Плачем великим ридали невірні чорні, / Шати свої роздираючи, раничи тіло до крові, / Густо-червоної крапли падали в жовтую воду; / Арфи сумні голосили, квилли єгиптянок співи; / Лотоса квіти блакитні, в'янучи, гнулись додолу. / І плила так червона барка, мов сонце, на захід. / Ледве ж на берег пісковатий, де вже виднілись високі / Гори-могили царські, винесли тіло цариці, – / Люд заступив йому путь. Бачив лев, що розбиті кайдани! / Білих жерців розігнав, потопив усіх чорних невірних, / Вирвав арфи в єгиптянок і на тріски поламав, / Лотоса квіти стоптав і барку спалив на кострищі, / Тіло цариці закинув далеко в пустиню, в піски. / Там їй вихри щороку могилу рухому робили. / Сонце лило свій огнистий бальзам на дочку свою вмерлу" [7].

Поки "дочка сонця" перебуває на троні – вона на чільному місці, перша в ряду. Зовсім іншим постає в творі уже посмертне буття богорівної цариці: її забувають. Араби знаходять мумію і продають європейцям – так дочка фараона потрапляє у вже зовсім іншу історичну добу, однак весь колорит опису її – давньоєгипетський. Тут Лувр чи то Британський музей – "новітній храм", робітники, що вивантажують саркофаг, – "білі раби", європейська еліта – "нові фараони".

"Час летів, і пройшли над Єгиптом віки незчисленні. / Вже й могили царські почали западати в руїну, / Вже й імення царські почали западати в непам'ять, / Руйнувать стали руки безбожних гробниці і храми, / І не раз, як рука, чи повітря, чи сонце торкались / Тисячолітнього трупа – він розпадався на порох, / І сміялись безумні нащадки, що й мумії предків не вічні... / Раз на північ ішов караван, щоб одправити за море / Награбовані скарби з руїн фараонів забутих. / Попереду везли саркофаг величезний порожній, / Чорний камінь на сонці блищав, мов розпечена бронза, / Ледве сунули десять верблюдів тягар той пекучий. / Раптом передній погонич, ідучи, спіткнувся. / Глянув додолу й відскочив, ужалений страхом, – / Під ногами у нього лежала гадюка голівка, / І палали, мов іскри, на сонці червоної очі / "Ля Ілляга! – сказав йому шейх каравану. – / Ся гадюка не з тих, що збавляють життя правовірним, – / Гляньте, вона золота, в неї очі – коштовні рубіни". / І власноручно почав підводити з піску ту гадюку, / Але слідом за змією з піску підвелось зненацька / Мертве обличчя в подвійній короні Єгипту, / Ра-Менеїс підвелася, дивно-нетлінна цариця, / І здавалось, уста погляд таємний ховають закриті повіки, / А блідії уста ледве стримують усміх ворожий. / Скам'яніли погоничі, вгледівши мертву царицю. / Тільки шейх правовірний не втратив святого спокою, / Він не лякався жінок, ні живих, ані мертвих, / Звик тільки ціну складать їм на гучних базарах. / Він подумав: "Ся жінка ціни в нашім краю не має, / Але безумнії джаври заплатять безумнії гроші" – / І наказав обережно забрати з піску ту царицю / І покласти її в саркофаг, не грабуючи золота. / Царським ложем здавалася чорна важка домовина, / Як зблищала над нею змія золотая Урея. / Але закрилося гучно камінне віко, / Ра-Менеїс заховалась назавжди від ясного сонця. / Далі пісками сипкими до моря подався караван, / Без перешкоди дійшов до приморського людного міста. / Не помилився розсудливий шейх: справді, джаври безумні / Гроші безумні йому заплатили за мертву царицю / І повезли її геть через море на північ. / Там на півночі, далеко, в тім місті, що вкрите туманом, / Де так шумує життя, мов холодний потік верховини, / Люди північні

поставили храм для богів всього світу, / Він же й гробницею був для всього, що колись панувало. / Тільки боги не були вже богами, а все неживе / Там навіки втратило надію воскреснути знову. / Отже, в тім храмі покласти хотіли гордую Ра-Менеїс. / Плив корабель, роздираючи хвилі, не день, не годину, / Витримав бурі, не збився з дороги в тумані, / Тишу морську переждав, минув усі скелі підводні, / Далі і далі все мчав, пронизаний вітром холодним. / І чим далі на північ плила неживая цариця, / Тим холодніша ставала пекуча колись домовина, / І виступали на чорному камені сльози солоні. / Як привезли саркофаг вже до брами новітнього храму, / Був він холодний, важкий, мов крижина з північного моря, / Як підняли його білі раби, щоб понести й поставити в храмі, / Руки не здержали, впав саркофаг, і земля застогнала. / Десять рабів він скалічив і сам розколовся надвоє. / Леле! розбилосся ложе гордої Ра-Менеїс! / І сказали один до другого нові фараони, / Ті, що платили за неї безумні гроші арабам: / "Хай там розбилась труна, але наша цариця зосталась, / Тисячоліття минули, вона ж не змінилася й досі. / Наша цариця коштовна, владарка Ра-Менеїс". / І відхилили розколене віко того саркофага... / Що ж там було? Жмут сповивачів тонких, твердих від бальзаму, / Жовті кістки, покриті порошком вогким, / Чорні пасма волосся, між пасмами тими / Матовим блиском ясніла подвійна корона Єгипту / І сяяли рубінові очі змії золотої Уреї. / Холод безжалісний, вогкий, знищив безсмертну царицю, / Що пролежала віки під єгипетським сонцем жарущим, / Дивну нетлінність і вроду черпаючи з хвилем променистих. / Ра, бог південного сонця, в північній країні не правив, / Правив там холод ворожий і вогкість байдужа туману. / Мусила в землю вернутись гордая Ра-Менеїс" [7].

Остаточна смерть Ра-Менеїс – розклад тіла під впливом сирого клімату, що, за віруваннями єгиптян, означало цілковите знищення/зникнення, – стає не лише пересторогою новочасній цивілізації у минулості земного панування, але й символом трагічності відри-ву від рідної землі.

У 1904 р. Леся Українка почала писати цикл під загальною назвою "Єгипетські барельєфи". "Одна з поем того циклу "Напис в руїні" подає дуже цікаву поетичну антитезу – прагнення невідомого єгипетського володаря жити вічно в написі на камені та втрату його імені для нащадків" [10]:

"Я, цар царів, я, сонця син могутній, / Собі оцю гробницю збудував, / Щоб славили народи незчисленні, / Щоб тямали на всі віки потомні / Імення"... Далі круг і збитий напис. / І вже ніхто з нащадків наймудріших / Царського імення прочитати не може. / Хто збив той напис – чи сперечник-владар, / Чи просто час потужною рукою, – / То невідомо. Дивним візерунком / Багато слів написано край нього / Про славу безіменного владаря, / Змальовано царя славетні вчинки: / Он цар сидить високо на престолі, / Народи подолані йдуть з дарами / Коштовними й додолу клонять чола, / А він сидить, немов камінний ідол, / Під опакалами з барвистих пер. / Лице його подібне до Тутмеса, / І до Рамзеса, і до всіх тиранів. / Он далі він, схопивши за волосся / Одразу цілий гурт якихось повстанців, / Кривим мечем над ними замахнув. / Лице його подібне до Тарака, / До Менефта, як і до всіх тиранів. / З лицем тим самим він левів полює, / Левіафанів ловить, б'є пташок, / І їде полем через людські трупи, / І бенкетує по своїх гаремах, / І на війну жене своїх підданих, / І посилає на роботу люд – / На ту страшну єгипетську роботу, / Що має вславити царське імення. / Іде той люд, мов хвилі в океані, / Без ліку, без числа на бойовисько / І стелиться під ноги коням царським, / А хто живим зостався з того люду, / Той

гине на єгипетській роботі; / З його могили хоче цар зробити / Для себе пам'ятник – хай гине раб! / І раб копає землю, теше камінь, / Приносить мул з ріки і робить цеглу, / Виводить мури, статуї великі, / Запрігшись, возить самотужки, й ставить, / І щось буде вічне і величне, / Щось незрівнянне і потужно гарне, / Мальоване, мережане, різьблене; / І кожна статуя, колона, малювання, / Мережечка, різьба і навіть цегла / Незримими устами промовляє: / "Мене створив єгипетський народ!" / Умер давно той цар з лицем тирана, / Зоставсь по ньому – круг і збитий напис. / Співці! не марте, вчені! не шукайте, / Хто був той цар і як йому наймення: / З його могили утворила доля / Народу пам'ятник, – хай гине цар!" [6].

У 1909–1911 рр. Леся Українка перебувала на лікуванні в єгипетському містечку Хелуані. Побачивши Єгипет на власні очі в 1909 р., Леся Українка написала в одному з листів до матері: "Бачили ми великі піраміди і великого Сфінкса – се справді щось єдине на цілім світі! Ніякі картини, фотографії і т. и. не можуть дати справжнього поняття про душу сих камінних істот. Особливо Сфінкс – він має велику тисячолітню душу, він має живі очі, він немов бачить вічність. А який там пейзаж перед очима в Сфінкса!.. Не розчарував мене Єгипет, а ще більше причарував, і тепер тільки я зрозуміла його до кінця геніальний хист, як побувала в Каїрському музею" [4].

"Коли Леся Українка відвідала Єгипетський музей у Каїрі, велике враження зробили на неї написи на каменях, на гробівцях, папіруси. Вона цікавилася їхнім значенням і змістом. На щастя, вона була знайома із студією А. Відемана (A. Wiedemann) про давньоєгипетську літературу з перекладами її німецькою мовою, "Die Unterhaltungsliteratur der alten Ägypter", виданою в Лейпцигу в 1903 р. Вона почала перекладати деякі написи українською мовою (з німецької)" [10]. У листі до Б. Грінченка від 15 лютого 1910 р. Леся Українка пише: "...між іншим перекладаю давньоєгипетські ліричні пісні (не з ієрогліфів, а з німецького перекладу), що заінтересували мене подібністю до... українських! Уже б хто сподівався! Збираюсь писати єгипетські враження, але ще ні слова не написала. Хороша се сторона, і я вже звикла любити її не як чужу" [2]. "Вже до січня 1910 р. вона виготовила дванадцять перекладів, які були опубліковані згодом у "Літературно-Науковому Вістнику в Києві, т. 9, 1910 р. під загальним заголовком "Ліричні пісні давнього Єгипту". Вона написала цікаву вступну статтю до цього циклу, високо оцінюючи поетичну вартість віршів" [10]: "Пісні, подані тут, не фантазія і не наслідування. Се справжні твори давньої єгипетської поезії, що доховалися до нашого часу на каміннях, у трунах молодих дівчат – і на смітниках великих давніх міст (через те декотрі маємо тільки в уривках). Кожна з них має більш ніж 3000 літ, одна тільки ("Напис на стовпі") "молодша", бо походить з 700-го року до р[іздва] Х[ристового]. Перекладені вони на нашу мову не з єгипетського первотвору, звичайно, а з наукового німецького перекладу проф. А. Відемана [Див.: А. Wiedemann. Die Unterhaltungs-Literatur der alten Aegypten. – Leipzig. 1903], причому з прозаїчної форми повернені в віршовану. Зроблено се тому, що коли однаково точного перекладу дати не можна, не будши єгиптологом, і коли ритміка єгипетського вірша та й сама вимова єгипетських слів нікому не відома (єгипетське ж письмо дає тільки ідеї, а не звуки), то зоставалося єдино можливим перекладати не букву, а дух первотвору. Дух же той, гадаю, не можна було б передати, перекладаючи пісню не піснею, а прозаїчним переказом, – не можна собі уявити ніякої пісні в такій формі. Крім того, деякі з тих пісень, попри екзотичні подробиці, в цілому промовляють чимсь таким близьким, знайомим, що ритм рідної

нашої пісні самохіть пристає до того тричі тисячолітнього змісту. Таке було почуття перекладача, а якщо воно привело до помилки, то, може, колись український егіптолог настане, що ту помилку поправить. Тим часом хотілося показати хоч так сі зразки ясної, радісної поезії великого загадкового народу. Доля того народу не була веселою – вся історія його пройшла під гнітом або своїх деспотів, або чужих напасників – і все ж таки десь була сила не закривати очей на радощі світу й життя; може, тому той народ і прожив так довго!.. Ясними радощами усміхаються сфінкси, веселі барви сяють навіть на стінах гробовищ і рідко трапляється сумний вираз на скульптурних та мальованих полицях тих папірусових трун, де замикались мумії чорні. Така сама ясність і радощі духа виявляються і в перекладених тут піснях. Проф. Відеман вважає їх не "народними", а "літературними", але, минаючи вже те, що ці терміни взагалі не мають твердої наукової основи, українцеві, звиклому до своїх "високолітературних" народних пісень, скоріше, либонь, здається правдоподібним, що, власне, народна душа могла зродити ці співи, прості, нештучні і щирі, хоч не позбавлені й майстерності в вислові. В перекладі додержано якнайближчої точності щодо тексту, поданого у проф. Відемана, і ніде зміст не віддавався на жертву формі (скоріш навпаки), тож коли ці прадавні пісні промовляють до душі новітньому читачеві, то се буде заслугою не перекладача, а народу-творця" [5].

"Ох, якби я був при милій негрятянкою тією, / Я б ходив слідом за нею! / Ох, тоді б на любові постать досхоучу я надивився, / То б то радощів напився!"

Чи ж моє серденько не пристало щиро до твого кохання? / Я б тебе не кинув, хоч би дізнавав я щодень катування, / Хоч би мене гнали в Сирію киями, в Нубію різками, / Хоч би проганяли вгору канчуками, в доли колючками. / Я ж би не послушав нічиєї ради, / Зроду б я не зрікся любові віради!" [5, 288].

1910 р. український історик та археолог Дмитро Іванович Яворницький відвідав Грецію, а затим – "країну пірамід". Під час подорожі він оглянув музеї Афін, Александрії та Каїра, а в Хелуані розшукав Лесю Українку; вже літній вчений здивував її дивовижною життєвою та професійною енергетикою: "Леся Українка – М. Кривинюку. 3 февраля 1910 р., Хелуан: Вчора був у мене Яворницький, що ледве знайшов мене, бо шукав у пансіоні п. Білинської, – казав, що се Ви йому таку адресу дали, але се він, певне, щось наплутав, бо я ж усі свої адреси подавала додому і Ви їх мали знати. Ну, та дарма, все ж він мене знайшов, і се дуже приємно, бо взагалі тут не часто українця побачиш, а, крім того, він видався мені симпатичним і інтересним чоловіком. Тепер він поїхав у горішній Єгипет оглядати тамашні руїни, а на поворот проживе тут з тиждень на нашій виллі для відпочинку. Він завзятий дід – лазив і на піраміди, і в піраміди, і де його тільки не носило! Се в 60 літ і з ревматизмом! Ну-ну! Треба буде з ним ще раз в єгипетський музей поїхати – на "пані з золотим обличчям" подивитись (там є така одна красавиця)" [3]. Каїрський національний музей був узятий Д. І. Яворницьким як зразок досконалої музейної будівлі, що відповідає всім вимогам зберігання й експонування пам'яток старовини. З Єгипту він привіз проект, який був використаний катеринославськими архітекторами при проектуванні другого корпусу місцевого музею.

"Після приблизно піврічного перебування в Хелуані Леся Українка створила дуже цікавий поетичний цикл "Весна в Єгипті" [1], що складався з семи поезій, відмінних щодо форми й змісту, але поєднаних спільним тлом єгипетського краєвиду. Перша поезія під заголовком "Хамсін" відноситься до гарячого вітру з пустині Саха-

ри, що триває коло п'ятдесяти днів від пізнього березня до раннього травня. В своїй поезії Леся Українка персоналізує хамсін і порівнює його із "злим богом" Сетом, який, згідно з єгипетською легендою, убив "доброго бога" Осіріса. Авторка, як у всій ліричній поезії, є учасником дії. Тут хамсін остерігає поетку" [10]:

"Рудий Хамсін в пустині розгулявся, / Жагою палений, мчить у повітрі, / Черкаючи пісок сухими крильми, / І дише густим полум'ям пекучим. / Якеś весілля дике! Мов сопілка – / Співа пісок, зірвавшись зненацька / З важкої нерухомості своєї, / А камінці на бубнах приграють. / Хто ж там у жовтій та сліпучій млі / На честь Хамсінові таночки водить? / Щось віє покривалами тонкими, / Так прудко-прудко крутячись у танці... / Якісь таємні вітряні дівчата, / Веселі діти смутної пустині? / "Чужинко, не дивись! Засиплю очі" / І задрозогорнув Хамсін полою / Киреї жовтої своїх танечниць. / Ніхто не сміє бачить їх. Араб / Серед пустині падає додолу, / Як на молитві. "Вже ж! Молись! Молись! / Я давній бог, я той могутній Сет, / Що тло Озірісове нетлінне / Розшматував і кинув у пустиню. / Ох, як тоді Ізіда заридала". / І звеселився спогадом Хамсін, / І вся пустиня мов знялася вгору / І в небо ринула. На жовтім небі / Померкло сонце – око Озіріса – / І стало так, мов цілий світ осліп..."

"Наступний вірш "Дихання пустині" зображує африканський краєвид після хамсіну; природа і люди повертаються у свій звичний лад, до щоденних чинностей" [10].

"Пустиня дише. Рівний подих, вільний, / Гарячий він та чистий, мов святий. / Пісок лежить без руху золотий, / Так, як лишив його Хамсін свавільний. / Феллах працює мовчки, тихий, пильний, / Будує дім, – там житиме пустий, / Летючий рій мандрівців, і густий / Зросте навколо сад. Феллах – всесильний. / Оази робить він серед пустині, / Лиш не для себе... Он уже він пише / Бігунчик по піддашші... Поколише / Гарячий вітер одіж на людині, / Обсушить піт... і далі по рівнині / Пролине... знов і знов... Пустиня дише.

"Дуже цікаво з огляду на свої поетичні контрасти є поезія "Афра" – це ідеал африканської тиші. Створюється враження, що природа закам'яніла в статичній нерухомій атмосфері. Тільки раз цю тишу нагло перериває марш англійського війська здовж Нілу" [10].

"Тихо. Повітря стоїть нерухоме, як води стоячі. / Закам'янів на бананах широкий нерепаний лист. / Ніжні мімози – і ті розгорнули листочки гарячі. / Мліють без мрії... / Ой, звідки се вирвався свист? / Сурмлять у сурми і гатять в різкі тарабани! / Гей, схаменіться! Хто сеї муки хотів? / Ім байдуже! Гучно силу свою англичани / Берегом Ніла несуть, щоб Єгипет почув і тремтів. / Ледве пройшли, як замкнулася тиша за ними, / Наче в таємному храмі велика запона важка. / Пальми поникли покірно гілками сухими, смутними, / Наче на їх налягла невидимого бога рука. / Небо, збіліле від спеки, вже сивіє, мов попеліє, / День до останку згорів і лишилася нічка біда; / Світла немає, а темрява наче не сміє / В тишу пекучу вступити. Не видно зірок ні сліда; / Так, наче світ спорожнів. Не співа на добраніч пташина. / Тільки безгучно літають великі, чудні кажани, / Гасла неначе розносять, щоб стишилась ціла країна. / Летом своїм оксамитним ще збільшують тишу вони..."

Наступний вірш "Сон" порівнює Єгипет з Україною у сні поетки.

"Тепло та ясно... Чи се Єгипет? / Так, се Єгипет... синій намет / неба високого міниться сяєвом... / Ох, та й високе ж! Як вільно, як радісно, / Так, се Єгипет... / Тихо та любо... чи се Вкраїна? / Так, се Вкраїна... Он і садок, / батьківська хата і луки зеленії, / темнії вільхи, ставочок із ряскою. / Так, се Вкраїна... / Можна спинитись... годі блукання... / Все буде добре... Рідний мій

край / вкупі зі мною одужав від злигоднів, / небо не хворе, не плаче, не хмуриється, / люди веселі і я... не будить... / Все буде добре...

"Неначе для контрасту головною темою наступної (п'ятої) поезії циклу є буряна ніч, "Вітряна ніч". Туга поетеси за Україною переплітається з дійсним станом в Єгипті; вона відчуває в своїй кімнаті вітер, що дує з півночі, та він нічого відрядного не несе для неї з рідної сторони" [10]:

"Чорна-чорна та глибока ніч – / (Є такі тут погляди жіночі) – / Вітер мчить шалено із півночі, / Мов тікає від погоні прич. / Розігрівся щось вітерець мій рідний, / Став палкий, неначе той Хамсін, / Запальний, рвачкий Сахари син, – / Чи давно ж покинув край мій бідний? / Там він по коначних снігах / Волочив важкі та воگی шати, / Забирився холодом до хати / І стогнав, мов пугач по лугах. / Чи його коханням запалила / Раптом ця пустиня золота, / Що над нею він огнем літа, / Мов його й не північ породила? / Він влетів до мене у вікно, / Наче приском в темну хату кинув / Тим дзвінким піском... і геть полинув! / Що ж, лети, промене все одно. / Ти чужий тут став у сій країні, / Не приніс для мене ні луни / Здалека, з моєї сторони, – / Тільки спів кохання для пустині.

Шостий вірш "Вісті з півночі" знову присвячений вітрові з півночі – з України. Він приносить дощ Єгиптові. Поетка порівнює краплі дощу зі сльозами, і поезія кінчається такою песимістичною вісткою вітру:

"Таки недарма прилітав / Північний гість... Дивлюся ранком – / Вже заволочено серпанком / Сіреньким небо. Далі став / Помалу й дощик накрапати, / І вогим холодом до хати / Зайшов притихлий вітерець. / Щось охолонув молодець!.. / Чи не сподобались пустині / Його зальоти? Чи згадав / Далеку милу й заридав / Дрібними слізьми на чужині? / Шепоче вітер в мокрім листі: / "Се ж я з твоєї сторони / Приніс оці плакучі вісті, – / Якої ще тобі луни?.."

"Кінцева поезія "Таємний дар" закриває весь цикл оптимістичним акордом. Єгипетська легенда розказує, що одна з семи Гатор (богинь любові й радості) дала єгиптянам невмирущу радість як зброю проти рабства" [10]:

"Плакати довго Єгипет не вмів. Умив свої пальми, / Руно зелене та буйне ланів понаднільських скропив / І підновив позолоту блискучу в розлогій пустині, / Та й усміхається знову, – таємні радіщі Сфінкса! / Бачу: єгиптянок очі сміються з-під чорних серпанків, / Жінку Іслам пригнобив, але очі zostалися вільні!.. / Співом свій крам вихваляють жінки й чоловіки, / Гордо важену ношу несучи на головах гарних, / Так, мов на їх спочивають подвійні Єгипту вінці. / Весь у червонім іде водонос, – мов жартуючи, дзвонить / Ясним начинням і швидко жадібному люду / Воду холодну, солодку з важкої баклажки вділяє, / Жартом її приправляє, з усміхом плату бере. / Вбогі феллахові діти пустують безжурно на сонці; – / Жваві маленькі головки! Цікаві очиці зорять... / Мов для забави дитячої просять "бакшиш" у мандрівця. / Дав чи не дав, – засміються, неначебто їм і дарма. / От, аби був очерету солодкого дрібний уламок; – / Смокчуть і раді-веселі, мов панство-багатство посіли. / "Звідки ся радість?" – гадаю... І мариться щось мені в думці, / Так, наче голос таємний забуту править легенду: / "В давню давнину, як Ніл народився в пустині, / Мати його положила в розкішну зелену колиску, / Батько з високого неба промінням утішним дивився, / Як його син виростав не по днях – по годинах, / В силу вбрався і ніс тую силу до моря... / Отже, при тім народженні зібрались премудрі Гатори, / Сім їх було і несли вони всі для дитини дари. / Перша сказала: "Даю тобі ситую землю в обладу". / Зважила друга: "Три жнива нехай тобі буде на рік". / Третя про-

мовила: "Ра буде вічно ласкавий до тебе". / Руку четверта простерла: "Ось пальмовий щит проти Сета". / П'ята мовчазно папірус, і лотос, і камінь поклала. / Шоста шепнула: "Ніхто не вгадає твоїх таємниць". / Сьома всміхнулась крізь сльози і мовила щиро: / "З задрощів, вічну неволю судили боги твоїм дітям, / Я ж у незламную радість озброю народную душу, – / Гніт фараонів, кормига чужинців її не здолає". / Так на початку віків обіцяли премудрі Гатори... / Вірю: до скону віків не порушиться слово богинь!"

"Так сьома поезія про щасний дар сьомої Гатори закінчує цей поетичний гептахорд" [10]. Твори Лесі Українки стають засновком до створення й утвердження культурологічної парадигми Єгипту як однієї з найцікавіших сторінок української поезії ХХ ст.

Походи до Каїрського музею, споглядання пірамід Гізи та спілкування з Дмитром Яворницьким повернули Лесю Українку до рукопису "Стародавньої історії східних народів". З епістолярної спадщини Лесі Українки відомо, що 1910 р. письменниця замислила готувати рукопис до друку і протягом 1911 р. старанно допрацьовувала його, глибинно цікавилась тодішнім життям Сходу, вивчала новітні сходознавчі дослідження. В листі до сестри Ольги від 1 (14) жовтня 1911 р. Леся Українка вказувала: "Назвати її слід: «Історія давніх народів Сходу. Зложила Леся Українка по Менару, Масперо і інших»". Але за її життя книга так і не вийшла. Вона була надрукована лише після смерті авторки у Дніпрі (тоді – Катеринослав) у 1918 р. сестрою Ольгою Косач-Кривинюк. Це був перший українськомовний підручник зі стародавнього сходознавства, у якому подано не лише основні історичні віхи життя стародавніх народів Близького і Середнього Сходу, але й описано їхній побут, звичаї, культуру, торгівлю, державний устрій, письмо, колонії, найбільші міста. В "Історії", у якій розглянуто шість стародавніх держав, країні фараонів присвячено непорівняно більше місця, ніж усім іншим. І зумовлено це не лише достатньою джерельною базою або модою на Схід у Європі рубежу століть, а найперше особливою думкою самої авторки, яка вважала давньоєгипетську цивілізацію не лише найдавнішою, а й такою, що справила суттєвий вплив на розвиток усього людства.

В київському Музеї Лесі Українки зберігаються деякі речі, які вона привезла з Єгипту: жук-скарabei, чадра, квиток єгипетської залізниці, меню з ресторану. До речі, в сучасній Александрійській бібліотеці є відкрита у 2002 р. меморіальна дошка, присвячена Лесі Українці.

Висновок. Єгипетські нариси Лесі Українки стали першою спробою української орієнталістики впорядкувати знання про Схід на українському ґрунті. Слід визнати, що поезія Лесі Українки на єгипетські теми є оригінальним мистецьким увиразненням її "Історії східних народів", власне – висловлених у ній поглядів на особливості розвитку давньої цивілізації. Під цим оглядом поетичні тексти сприймаються ще й як своєрідні барельєфи-ілюстрації із життя Єгипту часів фараонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Українка Л. Весна в Єгипті / Л. Українка // Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Т. 5. Поетичні твори. Ліро-епічні твори; ред. О. Вісич, С. Кочерга; передм. С. Романов; упоряд., комент. С. Романов, О. Кицан, М. Моклиця та ін. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. – С. 406–410.
2. Українка Л. Лист до Б. Д. Грінченка 2 лютого 1910 р. Хелуан / Л. Українка // Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 14. Листи (1907–1913). Ред. С. Романов; упоряд. В. Прокіп (Савчук); комент. В. Прокіп (Савчук), В. Агеева. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. – С. 188–191.
3. Українка Л. Лист до М. В. Кривинюка 15–16 лютого 1910 р. Хелуан / Л. Українка // Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 14. Листи (1907–1913). Ред. С. Романов; упоряд. В. Прокіп (Савчук); комент. В. Прокіп (Савчук), В. Агеева. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. – С. 191–192.

4. Українка Л. Лист до О. П. Косач (матері) 3 січня 1910 р. Хелуан / Л. Українка // Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 14. Листи (1907–1913). Ред. С. Романов; упоряд. В. Прокіп (Савчук); комент. В. Прокіп (Савчук), В. Агеєва. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. – С. 178–180.
5. Українка Л. Ліричні пісні давнього Єгипту / Л. Українка // Зібрання творів у 12 т. АН УРСР. Редкол.: Є. С. Шаблійовський (голова) та ін. Т. 2: Поєми. Поетичні переклади. Упоряд. та прим. О. В. Мишанича. Ред. тому Н. О. Вишневецька. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 287–292.
6. Українка Л. Надпис в руїні / Л. Українка // Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Т. 5. Поетичні твори. Ліро-епічні твори; ред. О. Вісич, С. Кочерга; передм. С. Романов; упоряд., комент. С. Романов, О. Кицан, М. Моклиця та ін. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. – С. 348–349.
7. Українка Л. Ра-Менеїс так / Л. Українка // Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Т. 5. Поетичні твори. Ліро-епічні твори; ред. О. Вісич, С. Кочерга; передм. С. Романов; упоряд., комент. С. Романов, О. Кицан, М. Моклиця та ін. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. – С. 239–243.
8. Українка Л. Стародавня історія східних народів / Л. Українка // Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 10. "Стародавня історія східних народів". Конспекти. Виписки з книг. Нотатки та інше. Ред. Ю. Громик; передм. О. Огнева; упоряд. А. Радько, О. Огнева, І. Біскуб та ін.; комент. О. Огнева, В. Приймаченко, О. Романова та ін. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. – С. 39–347.
9. Українка Л. Сфінкс / Л. Українка // Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Т. 5. Поетичні твори. Ліро-епічні твори; ред. О. Вісич, С. Кочерга; передм. С. Романов; упоряд., комент. С. Романов, О. Кицан, М. Моклиця та ін. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. – С. 238–239.
10. Рудницький Я. Єгипет у житті і творчості Лесі Українки [Електронний ресурс] / Я. Рудницький. – Режим доступу: <https://md-eksperiment.org/post/20180512-yegipet-u-zhitti-i-tvorchosti-lesi-ukrayinki>

REFERENCES

1. Ukrainka, L. (2021). Vesna v Yehypti [Spring in Egypt]. In *Ukrainka, L. Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 tomakh*. Lutsk, Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, T. 5, 406–410.
2. Ukrainka, L. (2021). Lyst do B. D. Hrinchenka 2 liutoho 1910 r. Kheluan [Letter to B.D. Grinchenko February 2, 1910 Helwan]. In *Ukrainka, L. Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 tomakh*. Lutsk, Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, T. 14, 188–191.
3. Ukrainka, L. (2021). Lyst do M. V. Kryvyniuka 15–16 liutoho 1910 r. Kheluan [Letter to M.V. Krivinyuk February 15–16, 1910 Helwan]. In *Ukrainka, L. Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 tomakh*. Lutsk, Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, T. 14, 191–192.
4. Ukrainka, L. (2021). Lyst do O. P. Kosach (mater) 3 sichnia 1910 r. Kheluan [Letter to O.P. Kosach (mother) January 3, 1910 Helwan]. In *Ukrainka, L. Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 tomakh*. Lutsk, Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, T. 14, 178–180.
5. Ukrainka, L. (1975). Lyrichni pisni davnoho Yehyptu [Lyrical songs of ancient Egypt]. In *Ukrainka, L. Zibrannia tvoriv u 12 t. AN URSR*. Kyiv, Naukova dumka, T. 2, 287–292.
6. Ukrainka, L. (2021). Nadpys v ruini [The inscription in the ruin]. In *Ukrainka, L. Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 tomakh*. Lutsk, Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, T. 5, 348–349.
7. Ukrainka, L. (2021). Ra-Meneis [Ra-Meneis]. In *Ukrainka, L. Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 tomakh*. Lutsk, Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, T. 5, 239–243.
8. Ukrainka, L. (2021). Starodavnia istoriia skhidnikh narodiv [Ancient history of oriental peoples]. In *Ukrainka, L. Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 tomakh*. Lutsk, Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, T. 10, 39–347.
9. Ukrainka, L. (2021). Sfinks [Sphinx]. In *Ukrainka, L. Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 tomakh*. Lutsk, Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, T. 5, 238–239.
10. Rudnic'kij, Ja. (2018). Egipet u zhitti i tvorchosti Lesi Ukrainki [Egypt in the life and work of Lesya Ukrainka]. Retrieved from <https://md-eksperiment.org/post/20180512-yegipet-u-zhitti-i-tvorchosti-lesi-ukrayinki>

Надійшла до редколегії 07.10.21

A. A. Soshnikov, Doctor of Philosophy, Associate Professor
Kharkiv State Academy of Culture,
4, Bursatsky Descent, Kharkiv, 61000, Ukraine

ESSAY: EGYPTOLOGICAL THEME IN THE WORKS OF THE LESIA UKRAINKA

Dedicated to the problem of modeling the image of Ancient Egypt in the work of Lesya Ukrainka as one of the popular areas of interests of intellectuals of the 19th – early 20th centuries. It was determined that the formation of this image is the result of her solid Egyptological knowledge, formed both through acquaintance with contemporary scientific oriental and Egyptological literature, and through direct study of the ancient Egyptian cultural heritage during her stay in Egypt and visiting its museums and ancient monuments. It is emphasized that the Egyptian essays by Lesya Ukrainka became the first attempt of Ukrainian orientalism to organize knowledge about the East on a Ukrainian mental basis. It is emphasized that the poetry of Lesya Ukrainka on Egyptian themes is the original artistic expression of her "History of the Eastern Peoples", in fact, the views expressed in it on the peculiarities of the development of ancient civilizations.

Key words: Lesya Ukrainka, oriental studies, Egyptology, Ancient world, Ancient East, Ancient Egypt.

A. A. Сошников, д-р филос. наук, доц.
Харьковская государственная академия культуры,
Бурсацкий спуск, 4, Харьков, 61000, Украина

ЭСЭ: ЕГИПТОЛОГИЧЕСКАЯ ТЕМАТИКА В ТВОРЧЕСТВЕ ЛЕСИ УКРАИНКИ

Посвящено проблеме моделирования образа Древнего Египта в творчестве Леси Украинки как одного из популярных направлений интересов интеллектуалов XIX – начала XX в. Определено, что формирование этого образа является результатом ее солидных египтологических знаний, сформированных как через знакомство с современной ей научной востоковедческой и египтологической литературой, так и через непосредственное изучение древнеегипетского культурного наследия во время ее пребывания в Египте и посещение его музеев и древних памятников. Подчеркивается, что египетские очерки Леси Украинки стали первой попыткой украинской ориенталистики упорядочить знания о Востоке на украинской ментальной основе. Подчеркивается, что поэзия Леси Украинки на египетские темы является оригинальным художественным выражением ее "Истории восточных народов", по сути – высказанных в ней взглядов на особенности развития древних цивилизаций.

Ключевые слова: Леся Украинка, востоковедение, египтология, Древний мир, Древний Восток, Древний Египет.